

THE DREAM THAT CRASHED

Gendered emotions and bodies in media narratives about the 1993
JAS 39 Gripen crash in Sweden

STINA MALMÉN AND EMMA ROSENGREN

Keywords

Gender, emotions, JAS, neutrality, security

Abstract

On the 8th of August 1993, JAS 39 Gripen, the pride of the Swedish air force, crashed during an air show in downtown Stockholm. The pilot miraculously survived this accident, witnessed by half a million spectators, and no serious injuries were reported among the audience. This article draws on feminist theory in studies of international relations and a discourse analytical framework to reveal how gendered representations of emotions and bodies featured in, and contributed to, making meaning about collective identity and possible futures in the aftermath of the event. The empirical focus lies on the four major Swedish newspapers during the early 1990s, *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Expressen* and *Svenska Dagbladet*. The analysis shows that the crash triggered intense criticism of JAS, a costly state-industrial military project at the core of the Swedish welfare state project, and the historical policy of armed neutrality which relied on notions of defensive masculine protection. By doing so, the crash contributed to destabilize notions of defensive masculinist protection practiced through the armed neutrality policy during the Cold War period. These findings are not only relevant for our understanding of the past. By shedding light on how logics related to masculinist protection were de-stabilized in a period when Sweden's first steps towards increased military cooperation with NATO were taken, the findings also provide important clues to our understanding of contemporary security developments.

Original article; received: 31/10/2022; accepted: 25/08/2023; published: 06/12/2023.

Corresponding author email: stina.malmen@ekohist.su.se

Copyright: © 2023 The author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: *Tidskrift för genusvetenskap* 43(2–3): 16–36

<http://dx.doi.org/10.55870/tgv.v43i2-3.7423>

När Jas 39 Gripen, det svenska flygvapnets kronjuvel, störtade i samband med en flyguppvisning mitt i centrala Stockholm år 1993 drog en intensiv mediedebatt i gång. Denna debatt handlade till stor del om Jas-projektets framtid, ett kostsamt militär-industriellt projekt med historiska rötter i det kalla krigets svenska neutralitetspolitik. I den här artikeln visar vi hur ambivalenta skildringar av känslor, kroppar och genus bidrog till att skapa mening om både kraschen och Jas-projektet, och om neutralitetspolitikens framtid i en kontext präglad av det kalla krigets slut.

DRÖMMEN SOM KRASCHADE

Könade känslor och kroppar i medierapporteringen om Jas 39 Gripens krasch på Långholmen 1993

STINA MALMÉN OCH EMMA ROSENGREN

Den 8 augusti 1993 skulle det svenska flygvapnets kronjuvel – Jas 39 Gripen (hädanefter Gripen) – visas upp inför en halv miljon åskådare under Vattenfestivalen i Sveriges huvudstad. Under några dramatiska minuter kunde TV-tittare över hela landet och åskådare på plats följa hur stridsflyget först tog några vändor över vattnet för att därefter stegra och slutligen störta i ett moln av eld och rök på en av få tomma platser på Långholmen i centrala Stockholm. När planet kraschade mot marken var den kollektiva chocken ett faktum. Sveriges största morgontidning *Dagens Nyheter* rapporterade att ett stort antal människor varit ”i omedelbar livsfara” och att Sverige varit en hårmsån från att bevittna en av de värsta katastroferna i sin historia (Karlsson 1993). Under rubriken ”Mirakel att ingen dödades” rapporterade samma tidning att ”Jas-planet störtade herrelöst alldeles intill folkhavet i centrala Stockholm” men att ingen hade omkommit (Brink 1993). Även piloten, som sköt sig ut ur cockpit innan planet slog mot marken, överlevde vad som beskrevs som det ”herrelösa” planets krasch (se även Michélsen 1993).

Som flygvapnets kronjuvel hade Gripen en central plats i den säkerhetspolitiska linje som växte fram under det nyligen avslutade kalla kriget: den väpnade neutralitetspolitiken. Denna linje bottnade i att Sverige skulle hålla sig utanför framtida krig mellan stormakterna genom att inte ta ställning för det ena eller andra blocket (Bjereld, Johansson och Molin 2008). Försvarsmakten gavs mandat att säkra territoriet från externa hot (Sundelius 1990). Denna säkerhetspolitiska strategi vilade på antaganden om mäns ansvar att beskydda nationen genom den allmänna värnplikten för män, en defensiv form av det militära beskyddets logik (Åse 2016). För att upprätthålla ett förhållandevis starkt och oberoende försvar ansågs det krävas en nationellt baserad försvarsindustri som försåg den svenska Försvarsmakten med materiel. Flygvapnet, som främst utvecklades under 1950- och 1960-talen, var kärnan i det svenska militär-industriella komplexet och hörde till de mest avancerade i världen (Stenlås 2008). Tillsammans med välfärden, den strategi som skulle skapa säkerhet för medborgarna inom landet, var neutraliteten en central del av svensk nationell identitet under det kalla kriget (Lundin och Stenlås 2010). Välfärden och neutraliteten förenades genom försvarsindustrin som bidrog till såväl ekonomisk tillväxt som försvarsmateriel (Hatje 2009).

Kraschen utlöste en intensiv mediedebatt om Jas-projektets framtid i en tid när förändringarnas vindar blåste. Efter det kalla krigets slut var de logiker som användes som argument för den svenska säkerhetspolitiska linjen under lupp. I en internationell kontext präglad av Sovjetunionens fall och utropandet av liberalismens seger och ideologiernas död (Fukuyama 1992) uppstod utrymme att omförhandla Sveriges relationer på den internationella arenan. Med andra ord var det inte bara pilotens och åskådarnas liv som stod på spel den där augustidagen i Stockholm. I den här artikeln undersöker vi hur kraschen också orsakade en kris både för den svenska försvarsindustrins framtid, och för den militära maskulinitetens grundvalar inom ramen för den väpnade neutralitetspolitiken. Syftet är att skapa en djupare förståelse för hur genus (om)förhandlades inom säkerhetspolitiska debatter i en tid präglad av bredare samhällliga förändringar.

Med utgångspunkt i feministisk teori om genus och säkerhet, och med särskilt fokus på mänskliga kroppar och känslor, utgår vi från att genus är en central analytisk kategori för att förstå de antaganden som säkerhetspolitiska logiker vilar på (Cohn 1993). Ett analytiskt fokus på dramatiska händelser som Gripen-kraschen 1993 är särskilt fruktbart eftersom sådana händelser möjliggör en omförhandling av samhällliga och kollektiva självbilder grundade i antaganden om genus (Åse 2016). Ett trauma kan föra med sig en destabilisering av identiteter och därmed också möjliggöra en omkonfigurering av dessa (Hutchinson 2010). Stats- och kulturvetaren Heather Nunn (2003) har visat hur studiet av medienarrativ om dramatiska händelser gör det möjligt att

skapa en djupare förståelse för just relationen mellan kön och politisk diskurs. De frågeställningar som ligger till grund för vår analys fokuserar på kroppar och känslor och presenteras mer ingående i metodavsnittet nedan.

I en samtida säkerhetspolitisk kontext präglad av Rysslands krig i Ukraina, kärnvapenhotets upplevda återkomst samt Sveriges ansökan till, och Finlands medlemskap i, Nato, är fördjupad förståelse av 1990-talets könade säkerhetspolitiska dynamiker särskilt angelägen. Det var nämligen under 1990-talets mitt som både Finlands och Sveriges formella samarbeten med Nato inleddes. 1994 undertecknade båda länderna "Partnerskap för Fred", ett samverkansavtal mellan Nato och ett antal stater i Europa. Ett år senare gick de med i EU och 2016 skrev både Finland och Sverige under "Värdlandsavtalet" med Nato (Aunessuoma och Rainio-Niemi 2016; Engelbrekt, Holmberg och Ångström 2015). I och med beslutet att ansöka om Natomedlemskap 2022 överges alliansfriheten helt. Vi menar att en historisk analys av säkerhetspolitiska dilemman strax innan Sverige gjorde sitt första formella närmande till Nato bidrar till att kasta ljus på genusdimensioner av alliansfrihetens uppluckring över tid.

I nästkommande två avsnitt presenteras de teoretiska och metodologiska verktyg som ligger till grund för analysen. Eftersom den historiska analysen är beroende av kontextuell kännedom ges därefter en introduktion till genusdimensioner av neutralitet och välfärd, två centrala delar i svensk säkerhetspolitik och nationell identitet under det kalla kriget. Därefter presenteras den empiriska analysen av källmaterialet organiserad kring studiens fokus på kroppar och känslor. I den avslutande delen diskuteras studiens bidrag.

Teoretiska utgångspunkter

Artikeln tar avstamp i feministisk teori om genus och säkerhet inom internationella relationer (IR) och använder teori om hur kroppar och känslor bidrar till att konstituera kollektiva identiteter för att identifiera teoretiskt drivna forskningsfrågor. Vi förstår genus som en central social maktordning som konstrueras i specifika historiska kontexter och som präglas av andra maktrelationer i de kontexter där de kommer till uttryck (Scott 1988). Därtill fungerar genus som ett symboliskt system som formar vår förståelse av fenomen bortom maskulinitet och femininitet, såsom säkerhetspolitik (Cohn 1993). I denna del introduceras först feministisk IR, följt av en precisering av teoribildningen som ligger till grund för de teoretiska verktygen.

Vår analys är del av en feministisk teoretisk tradition inom IR som problematiserar en traditionell förståelse av säkerhet som fokuserar på territoriell integritet och militära lösningar. Tidig feministisk forskning inom IR utgick från den blygsamma frågan "Var är kvinnorna i IR?" för att belysa ett ensidigt

fokus på män och mäns erfarenheter i studiet av internationell politik, och för att empiriskt undersöka kvinnors roller och erfarenheter i relation till det globala (se exempelvis Enloe 1989). Därefter har blicken riktats mot ett explicit fokus på män och maskuliniteter (se exempelvis Zalewski och Parpart 1998), och på behovet av intersektionella analyser som inkluderar fler sociala kategorier än kön och genus (de los Reyes 2013). Idag kan feministiska studier om säkerhet beskrivas som ett eget fält inom IR (Wibben 2011; Sjöberg 2010).

En grundläggande observation inom feministisk teori om säkerhet handlar om kopplingen mellan maskulinitet, nation och försvar. Sådant tänkande tar avstamp i insikten att beskrivningar av nationer ofta liknar ett konservativt och heterosexuellt kärnfamiljsideal, som involverar aktiva män som beskyddare av omhändertagande kvinnor i behov av skydd (Hill Collins 1998; Nagel 1998). Den amerikanska statsvetaren Iris Marion Young beskriver säkerhetspolitiska doktriner som baseras på detta kärnfamiljsideal som "det maskulina beskyddets logik" (2003: 1). Inom denna logik skapas ett heroiskt ideal om manligt beskydd och kvinnlig underkastelse både inom familjen och i nationen. Enligt Young är detta en relationell logik: män är inte bara villiga att offra sina liv för nationen, utan kvinnor förväntar sig att de ska göra det. I sin teoretisering av relationen mellan maskulinitet, försvar och säkerhet diskuterar sociologen Nira Yuval-Davis hur försvaret av nationen, att vara beredd att döda och att själv dö för nationen, kan förstås som "an ultimate citizen's duty" (1997: 20).

Den allmänna värnplikten i Sverige, som historiskt har ålagt män att tjänstgöra i försvaret, är ett exempel på hur män och maskulinitet har kopplats samman med försvar i historiska processer (Svedberg och Kronsell 2002). Antaganden om behovet av den heroiska manliga soldaten som är beredd att spilla sitt blod och till och med dö för att skydda nationen förstärks av att kvinnors reproduktiva förmågor är avgörande för nationens fortlevnad (Åse och Wendt 2019: 5). Med utgångspunkt i fallet Sverige visar statsvetaren och genusvetaren Cecilia Åse (2016) hur kvinnor historiskt har setts som skyddsbehövande och hur detta har bidragit till att kvinnor och femininitet på ett symboliskt plan har kommit att markera gränser genom att förkroppsliga nationella territorier. Statsvetaren Maud Eduards (2007: 13) diskuterar till exempel hur Moder Svea – gestaltningen av den svenska nationen i en kvinnas kropp – historiskt har fungerat som en markör för det nationella territoriet som en kvinnokropp.

Samtidigt som tidigare forskning om genus och säkerhet har bidragit till att bredda synen på IR på flera sätt präglas den av ett oproportionerligt fokus på väldigt militariserade kontexter och offensiva säkerhetsstrategier. Statsvetaren Lauren Wilcox (2009) har visat hur offensiva säkerhetsstrategier har associerats med maskulinitet genom att beskrivas som mer aktiva, aggressiva och starka än

defensivt orienterade säkerhetsstrategier. Dock finns behov av mer djupgående och empiriskt grundad teoretisering om hur genus har konstruerats i defensiva säkerhetspolitiska kontexter. Mot denna bakgrund tar vår studie avstamp i litteraturen om genus och säkerhet och bidrar med teoretisering om hur genus (om)förhandlades i medierapporteringen av Gripen-kraschen 1993, i en tid när den svenska försvarspolitiska linjen var under lupp.

Med utgångspunkt i litteraturen om kroppsliga representationer och känslor i IR menar vi att mänskliga kroppar och känslor är centrala för meningsskapande processer som bidrar till att manifesteras kollektiva gemenskaper och därmed identiteter (Hutchinson och Bleiker 2014). Feministiska forskare har visat hur känslor historiskt har förknippats med kvinnliga kroppar och kvinnlighet. Medan egenskaper som styrka, objektivitet, rationalitet, aggression, ordning och ledarskap har associerats med män och maskulinitet, har svaghet, subjektivitet, känsla, passivitet, kaos och omsorg kopplats samman med kvinnor och femininitet (Särmä 2014). Häri ryms en tydlig relationell och binär logik. I linje med den postkoloniala tänkaren Sara Ahmed (2004) hävdar vi att det är nödvändigt att undersöka hur känslor har fästs vid specifika kroppar, och hur detta hänger samman med genus. Ahmed sätter fingret på hur metaforer kopplade till "hårdhet" respektive "mjukhet" gör känslor till kollektiva attribut. Dessa attribut är i högsta grad könade – kvinnor associeras med känslor och föreställs som närmare naturen och mindre förmögna att träda bortom kroppen genom tanken, viljan och omdömet (Ahmed 2004). På så sätt träder det känsloladdade fram som det kvinnligt kodade, i motsats till manligt kodade egenskaper som det rationella, förnuftiga och balanserade. Identiteter formeras på detta sätt relationellt, i likhet med eller i motsats till andra kroppar, som i sin tur länkas till olika känslor. Härigenom befästs också en binär könsordning. Hur teorin har styrt vår analysmetod diskuteras i nästkommande avsnitt.

Metod och källor

Analysen baseras på en historiskt orienterad diskursanalytisk närläsning av medierapporteringen om Gripen-kraschen i de största dags- och kvällstidningarna: *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Expressen* och *Svenska Dagbladet*. Anledningen till att vi valde dessa tidningar, var dels att de hade störst upplaga under tidsperioden, dels att medierapporteringen och debatten kring kraschen var som mest intensiv i dessa fyra Stockholmsbaserade tidningar. Efter att ha gjort sökningar i Kungliga Bibliotekets databas *Svenska dagstidningar* med sökordet JAS 39 Gripen kartlade vi medierapporteringen kring kraschen med början från dagen efter olyckan och ett år framåt. Genom denna kartläggning kunde vi konstatera att debatten var som mest intensiv under en period av ungefär tre

veckor efter kraschen, för att därefter avta i intensitet och i affektion. Utifrån detta har vi valt att fokusera analysen på källmaterial i augusti månad. Genom att inkludera såväl dagstidningar som kvällstidningar har vi fått en bredd i nyhetsrapportering och åsiktsutbyten gällande kraschen, även om perspektivet blir Stockholmscentrerat. Vi har inkluderat både nyhetsförmedlande reportage och opinionsbildade material som ledare, men även insändare.

Viktigt för vår analys har varit relationen mellan kontext och intertextualitet. Det gäller att ta hänsyn till de sammanhang i vilka texter produceras, samt vilken genre texten tillhör (Sjöberg 2018; Malmén 2019). Här intresserar vi oss för *vad* som uttrycks i texten, men även *hur* det uttrycks. I fokus för vår diskursiva läsning av källmaterialet står teoretiskt drivna forskningsfrågor kring hur könade hänvisningar till kroppar och känslor bidrog till att konstituera kollektiva identiteter och dessa frågor har varit avgörande för hur vi har analyserat källmaterialet: Vilka känslor länkas samman med vilka kroppar i källmaterialet? Hur bidrar framställningar av kroppar och känslor till formeringen av kollektiva identiteter? Analysen syftar till att visa hur artikuleringen av olika positioner genom hänvisningar till känslor och kroppar skapade utrymme för olika, och ibland konkurrerande, möjlighets-horisonter (Kosseleck 1985) för försvarsindustrins framtid efter kraschen.

Bakgrund: Sverige under det kalla kriget

I den här delen introduceras genusdimensioner av svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget. I den tidigare forskningen har neutralitet och välfärd pekats ut som två centrala, och ömsesidigt beroende, delar av både svensk säkerhetspolitik och nationell identitet under det kalla kriget. Antaganden om modernitet har haft en central funktion i båda dessa sfärer (Lundin och Stenlås 2010; Cronqvist 2012). Under det kalla kriget var den svenska alliansfriheten, ofta kallad neutralitetspolitiken, en grundbult i den svenska säkerhetspolitiken (Kronvall och Petersson 2005). Alliansfrihet i fredstid syftade till neutralitet i händelse av krig. Den svenska neutraliteten kan beskrivas som en beväpnad sådan: den svenska Försvarsmakten ålades att backa upp neutraliteten och skydda nationen i händelse av militärt angrepp (Karsh 1988; Sundelius 1990). Under hela det kalla kriget upprätthöll Sverige en relativt stor militär kapacitet och de svenska militärutgifterna var bland de högsta per capita i Europa, betydligt större än i de flesta av Natos medlemsländer (Agrell 2010). Även om frågan huruvida Sverige verkligen har agerat neutralt har varit föremål för intensiv debatt (Holmström 2011), tar vi avstamp i litteraturen som förstår neutraliteten som en central del av den nationella identiteten.

Tidigare forskning har visat hur genus var en central dimension av den väpnade neutraliteten (Kronsell 2012; Åse 2016; Rosengren 2020). I det kalla krigets Sverige gällde den "allmänna" värnplikten endast för män. Statsvetarna

Erika Svedberg och Annika Kronsell (2002) menar att för att upprätthålla en stor armé övertygades män att det var deras manliga plikt att skydda nationen. Enligt Kronsell (2012) bidrog frivilliga försvarsorganisationer, såsom Svenska lot-takåren och Civilförsvarförbundet, till att försvaret blev en gemensam nationell angelägenhet. Sverige var således i hög grad militariserat under det kalla kriget (Egnell, Hojem och Bertes 2014), och den manliga värnplikten förstärkte kopp-lingen mellan män, maskulinitet och försvar. Detta befäste mannens roll som beskyddare av det nationella territoriet. Kvinnor och kvinnlighet har relationellt pekats ut som skyddsvärda och kvinnors kroppar har förkroppsligat territoriet (Åse 2016; Eduards 2007). Den svenska neutralitetspolitiken backades alltså upp av, och gjordes trovärdig genom, en defensiv version av det som ovan har benämnts som "det maskulina beskyddets logik" (Young 2003:1).

Den väpnade neutralitetspolitiken var dock inte den enda säkerhetspolitiska strategin i Sverige under det kalla kriget. Snarare beskriver historikern Marie Cronqvist (2012) en dubbel säkerhetsstrategi: säkerhet i yttre förbindelser garan-terad av den väpnade neutraliteten, och säkerhet i interna relationer garanterad av en stark välfärdsstat. En betydande mängd forskning har visat att uppbygg-ningen av den svenska välfärdsstaten inte heller var ett könsneutralt projekt (se exempelvis Hirdman 1989; Sainsbury 1996; de los Reyes 2000; Stanfors 2017). I det framväxande folkhemmet gjordes skillnad mellan människor utifrån såväl kön, klass, etnicitet som sexualitet. Ändå har jämställdhet varit en central del av den svenska nationella identiteten och vad statsvetarna Katarzyna Jezierska och Ann Towns kallar "'Progressive Sweden' brand" (2018: 55). Även om många reformer i Sverige har bidragit till ökad jämställdhet mellan män och kvinnor, framställer sådana "varumärken" den föreställda gemenskapen som enad och jämlik. Därmed osynliggörs historiska erfarenheter av ojämlikhet.

Neutraliteten och välfärdsstaten var också beroende av varandra, och indu-strin spelade en nyckelroll i denna förbindelse. Den väpnade neutraliteten var beroende av nationell tillverkning av försvarsmateriel, och därmed av att väl-färdsstaten säkerställde tillgången på personal och utrustning. Välfärdsstaten var i sin tur beroende av den väpnade neutraliteten för att skydda det inhemska statsprojektet. Historikern Ann-Katrin Hatje (2009) menar att offentliga sociala investeringar som var karakteristiska för den svenska välfärdsstaten var beroende av försvarsindustrin för att säkerställa ekonomisk tillväxt. Företag som Volvo, LM Ericsson och Saab var involverade i både civil och militär produktion. Sambandet mellan industrins produktion av militär materiel, sysselsättning och ekonomisk tillväxt var en viktig aspekt av den breda samsynen bland politiker och huvudaktörerna på arbetsmarknaden kring upprätthållandet av en stark försvarsorganisation (Lundin och Stenlås 2010). Både neutraliteten

och välfärdsstaten var alltså beroende av en stark försvarsindustri. En mer omfattande kritik av investeringar i den konventionella försvarsindustrin uppstod först i början av 1970-talet. Stenlås (2010) menar att frånvaron av kritik under det kalla krigets tidiga år kan spåras tillbaka till att neutralitet var en central del av den nationella identiteten: svenskarna såg sig själva som "icke krigförande" och försvarskostnaderna blev priset som fick betalas för detta. Även om storleken på budgetanslagen till försvaret då och då blev föremål för debatt hävdar statsvetaren Kjell Goldman (1991) att majoritetspositionen var att en trovärdig neutralitetspolitik krävde ett starkt försvar.

I ljuset av den väpnade neutralitetspolitikens centrala roll både i svensk säkerhetspolitik och i nationell identitet under det kalla kriget, och givet dess könade dimensioner, är det särskilt angeläget att undersöka hur genus (om)förhandlades i samband med att flygvapnets kronjuvel Gripen kraschade inför ett stort antal åskådare i centrala Stockholm.

Drömmen som kraschade

I den här delen redovisas vår analys av källmaterialet, med fokus på explicita och implicita hänvisningar till kroppar och känslor i mediedebatten som följde efter Gripen-kraschen.

Mänskliga kroppar och maskiner

Vår analys visar att mänskliga kroppar var explicit och implicit närvarande och bidrog till att (åter)skapa könade dikotomier. Medan män kopplades samman med militären och försvarsindustrin kopplades kvinnor samman med motstånd mot detsamma. Exempelvis var beskrivningar som "Kvinnorna gör störst motstånd" ett vanligt inslag (se exempelvis Mellin 1993). Kvinnor rapporterades vara "betydligt mer kritiska till Jas än män" (Expressen 1993a). Kända kvinnliga politiker var också tidigt ute med att kritisera projektet. Det Socialdemokratiska kvinnoförbundets ordförande Margareta Winberg och vänsterledaren Gudrun Schyman var i ett reportage i *Svenska Dagbladet* överens om att "det var ett manligt tänkande som havererade när Jas-planet störtade" (Svenska Dagbladet 1993). Liknande beskrivningar förekom bland dem som tog Jas i försvar. Ola Johansson, förbundssekreterare i Broderskapsrörelsen (idag Socialdemokrater för tro och solidaritet), menade att även socialdemokrater hade "sin del i det 'grabbarnas gäng'" inom politik, militär och industri som låg bakom uppbyggnaden av det svenska försvaret under det kalla kriget (Johansson 1993). Jas och dess förespråkare associerades alltså i hög grad med män medan motståndet kopplades samman med kvinnor.

Det var dock inte bara kön som bidrog till att skapa dikotomier och mening i debatten. I kritiken kom också förespråkarna av Jas-projektet att beskrivas med ord som för tankarna till barn, och mer specifikt till pojkar. SSU:s ordförande Karl-Petter Thorwaldsson slog fast: "Nu får det vara slut på miljardrullningen till Saabs militära lekstuga" (Dagens Nyheter 1993b; Ronge 1993). Författaren Maria Gummesson beskrev under den pejorativa rubriken "Sluta fjolla dig ministern" Jas-projektet som "överhettade pojkdrommar" och efterlyste "vuxna män och kvinnor" snarare än "småpojkar" vid makten (Gummesson 1993a. Se även Henschen 1993). Jas-projektet beskrevs således med ord som för tankarna till pojkar och homosexuella män, vilket bidrog till infantilisering av Jas-förespråkarna. Sådana representationer framställde Jas i förlöjligande dager, som något som ansvarstagande (och heterosexuella) vuxna män och kvinnor var tvungna att säga ifrån om.

I diskussionen ovan har vi visat hur explicita hänvisningar till könade kroppar var centrala i debatten om Gripen-kraschen 1993 och om Jas framtid. På samma gång förekom kroppar mer implicit i materialet. Sådana representationer kan härledas till en uppdelning mellan man och maskin, mellan man och teknik. I ett reportage några veckor efter kraschen beskrev *Aftonbladet* relationen mellan människa, maskin och teknik:

Att flyga fritt som rovfågeln är den kanske största tekniska drömmen. Jasplanet, 39 Gripen, döpt efter sagodjuret, hälften lejon hälften örn, är symbolen för svensk teknik på toppnivå.

– Människan vill vara ett med planet. Vi vill kombinera vår biologiska dator, hjärnan, med den elektroniska. Men tekniken kan bli ett dödligt hot om vi inte utgår från människan med hennes fel och brister. (Björnör-Carlsson 1993)

Jas 39 Gripen gjordes här till en mytomspunnen representation av den "största tekniska drömmen" och det framställdes som människans uppdrag att tämja detta utvecklingens vilddjur. Dagen efter kraschen rapporterade *Dagens Nyheter* om vad som beskrevs som "det herrelösa planet" (Dagens Nyheter 1993a), och några dagar senare konstaterade samma tidning att piloten "kände att han inte längre var herre över sitt flygplan" (Michélsen 1993). I sådana beskrivningar framkommer en sammanlänkning mellan man och maskin men också en tudelning där piloten förlorade kontrollen över flygplanet, där mannen förlorade kontroll över maskinen och därmed tekniken. I en nationell kontext där modernitet och tekniska framsteg historiskt var centrala för den maskulint kodade kollektiva nationella självbilden (Rosengren 2022), blir flygplanets krasch och mannens bristande kontroll över tekniken förödmjukande.

Andra texter gav uttryck för mer symboliska skildringar av relationen mellan mannen, maskinen och tekniken. I en krönika med rubriken "Mannen är uppfin-

ningarnas moder” raljerade samhällsdebattören Oscar Swartz kring två olika texter skrivna av författarna och journalisterna Maria Gummesson och Åsa Mattsson:

Det manliga tänkandet kraschade med Jas 39 Gripen. Stäng in pojkarna i ett madrasserat lekrum så att vi får sitta i fred på gräsmattan med våra barn. Så lyder omdömet från kvinnliga politiker och kulturtyckare. [...]

”Konstgjord stabilitet”, hånar Åsa Mattsson. Ja visst, Jas är konstruerad av Mannen för att dominera naturen. Han behöver bara släppa kontrollen ett ögonblick för att naturen skall välla fram och tvinga Mannen till underkastelse. [...]

I jaktplanets vildaste svängar föder Mannen. För likt gravida kvinnor går han på kurs där han lär sig krysta och andas. Han måste hindra blodets färd mot fötterna. Ibland räcker varken krystande eller G-dräkt. Revben och lungor trycks ihop så mycket att han riskerar att kvävas. Ger Mannen upp? Nej, han stoppar en slang i munnen som med våld blåser upp honom.

Planet ställde sig rakt upp. En ejakulation, och ut sprutades Mannen. När Han seglar i sin fallskärm blir det hela en symbol. (Swartz 1993)

På samma gång som författaren här använde ironiserande, överdrivna och sexualiserande skildringar av mannens dominans över naturen är just könade dikotomier en central del av textens meningsskapande logiker. Swartz skildrade sina meningsmotståndare som just kvinnor, som passiva åskådare till mannens uppgörelse med naturen. Från sin skyddade sfär kunde de beskåda den äventyrliga mannens vilda kamp, en kamp som var samtidigt vansinnig och underbar. Sådana representationer baseras på stereotypa gestaltningar om kön och genus: mannen bemästrar naturen, kvinnan är naturen. Även om hänvisningar till mäns och kvinnors kroppar tycks figurera i texten för att raljera över det absurda i kritiken mot Jas bidrar de samtidigt till att befästa en traditionell uppdelning mellan maskulinitet, teknik och dominans å ena sidan, och femininitet, natur och underkastelse å andra sidan (Wajcman 2004; Fox, Johnson och Rossner 2006).

Förnuft och känsla

Vår läsning av källmaterialet visar att på samma gång som mänskliga kroppar var ett centralt – och könat – inslag i debatten om Jas framtid bidrog *känslor* till att skapa mening både kring kroppar och Jas. Såväl kritiken mot, som försvaret av, Jas-projektet präglades av en affektiv ton. Chocken efter det som kunde ha

blivit en fruktansvärd katastrof tycks ha skruvat upp tonläget i debatten. I sådana beskrivningar fyller explicita hänvisningar till känslor en central funktion. I föregående avsnitt visade vi hur kvinnor som gjorde motstånd mot Jas beskrev sig själva som förnuftiga och männen bakom Jas som oansvariga pojkar, och hur de i sin tur bemöttes. Den liberale samhällsdebattören och ledarskribenten vid *Svenska Dagbladet* Mattias Bengtsson (1993) skrev till exempel:

Om det är förnuft och säkerhetspolitik som ska avgöra Gripens framtid och inte tillfälliga, känslomässigt styrda reaktioner efter ett bombardemang av negativ publicitet, borde allmänheten och beslutsfattarna avvakta något innan de tar ställning.

I Bengtssons text ställdes förnuft mot känslor, och känslorna kopplades samman med dem som var kritiska mot Jas. För att fatta förnuftiga beslut om Jas framtid menade Bengtsson att känslomässiga reaktioner i samband med en turbulent händelse måste läggas åt sidan. I en upprörd insändare i *Dagens Nyheter* framställdes kritikerna mot Jas som hysteriska hönor, som motsatsen till förnuft och logik. Jas kopplades samman med teknisk kompetens, med stolthet över att ett så litet land som Sverige lyckades upprätthålla ett kvalificerat försvar (Wernström 1993). I en annan insändare beskrevs motståndarna som "En allians av kärringar av båda könen samt fosterlandsförrädare" som till skillnad från "experterna" saknade förmåga att "bedöma ett nytt stridssystem" (Lindström 1993). Med könade undertoner avfärdades kritikerna som en samling hönor och kärringar som agerade i affekt.

Motståndet sågs inte bara som riktat mot just Jas, utan mot Sveriges nationella försvar som sådant. I en upprörd insändare i *Expressen* skrev en läsare:

Ni – särskilt kvinnfolk – som inte tycker att Sverige ska försvaras med hårda paket och metoder som Jas 39 Gripen kan ju alltid i ett krisläge resa till det land som hotar oss och väl där smyga er in på flygbaser varifrån bomb- och attackplanen ska starta mot våra befolkningscentra, flirta med fiendens piloter och därigenom – med ert mjuka och kvinnliga försvar – rädda livhanken på ett antal civila svenskar i Malmö, Stockholm och Göteborg. Inte minst kvinnor, barn och gamla. (Sovinnainen 1993)

I texter som denna beskrevs kvinnors kritik mot Jas i raljerande och sexualiserande ordalag. Den avfärdades som ett flörtande med fienden snarare än som ett försvar av Sverige. Kritikerna kopplades samman med hysteri, förräderi och okunnighet, begrepp som historiskt har associerats med just kvinnor och feminitet (Särmä 2014). Liknande beskrivningar av kvinnor som har problematiserat

det maskulina beskyddets logik har förekommit i Sveriges säkerhetspolitiska historia. Till exempel målades de som gjorde motstånd mot kärnvapen i Sverige på 1950-talet, samt de som förespråkade upprättandet av en kärnvapenfri zon i Norden på 1980-talet, ut som just känslöstyrda kvinnor som inte förstod sitt eget bästa (Rosengren 2020). Försvar av Jas-projektet beskrevs relationellt som dess motsats, som en fråga om rationalitet, försvar, expertis och kompetens, begrepp som historiskt har kopplats samman med män och maskulinitet (Särmä 2014).

Samtidigt som kvinnor som var emot Jas avfärdades som okunniga och hysteriska menade de själva att det var precis tvärtom. Till exempel önskade Margareta Winberg ”att det funnits något fler kvinnor i riksdagen när beslutet om Jas fattades” (Svenska Dagbladet 1993). Detta vilar på ett antagande om att kvinnor hade fattat andra – och mer förnuftiga – beslut, om de hade fått vara med och besluta om Jas. Efter att Finland hade tackat nej till att köpa svenska Jas-plan blev Finlands försvarsminister Elisabeth Rehn på olika sätt en symbol för kritiken mot Jas, och det rimliga i att söka alternativ. Det gick inte läsaren förbi att Rehn var just en kvinna:

Den färgstarka kvinnliga försvarsministern svarade tålmodigt på den svenska pressens frågor angående olyckan med Jas. Däremot hejdade hon för ett ögonblick en fotografs intensiva kameraarbete – först ville hon kontrollera att läppstiftet inte hamnat snett. – Ett sådant här problem har inte en manlig försvarsminister, skrattade hon och fortsätter: Jag beklagar olyckan för det var ett bakslag för svensk försvarsindustri. (Kratz 1993)

Färgstark och skrattande med målade läppar framför kamerans nyfikna blick, så skildrades Finlands försvarsminister. På samma gång som hennes femininitet accentuerades framträdde hon också som en försvarare av förnuftet i sitt beslut att inte köpa Jas. Kvinnor beskrevs både som motståndare till Jas, och som bättre lämpade att fatta beslut grundade i förnuft snarare än prestige.

Författaren Maria Gummesson (1993b) vände också upp och ned på stereotyper om känslomässiga och passiva kvinnor och rationella och äventyrliga män och hävdade att Jas-projektet var ett uttryck för manlig besatthet av, och förälskelse i, Jas. Gummesson jämförde Sveriges försvarsminister Anders Björck med Finlands motsvarighet Elisabeth Rehn och beskrev Rehns ståndpunkt som präglad av ”saklighet, integritet och objektivitet” medan Björck ansågs vara lidelsefull och ”älska Jas för mycket och på fel grunder” (Gummesson 1993a). Hon utmanade därmed föreställningen att känslor var något utmärkande för just kvinnor. Män kopplades samman med dårdristig förälskelse, medan kvinnor kopplades samman med förnuft och rationalitet.

Känslor förekom även mer implicit i källmaterialet. En av dåtidens mest kända svenska journalister, *Expressens* Ulf Nilson, broderade redan dagen efter den tragiska händelsen ut texten om att det var en större dröm, en nationell dröm, som kraschade:

Det var inte bara ett Jas-plan som kraschade i går.
 Det var också en orealistisk dröm.
 Drömmen om Sverige som något slags supermakt i mini-format.
 Drömmen om Sverige som en helt självständig nation.
 Drömmen om Sverige som världsledande i högteknologi.
 Drömmen om Sverige som självständig – och stursk – utvecklare av avancerade vapensystem. (Nilson 1993)

Nilsons ord kan förstås som en raljerande uppgörelse med neutralitetspolitiken, den historiska säkerhetspolitiska doktrin som legitimerade en nationell vapenindustri för att garantera nationellt oberoende under det kalla kriget. Nästkommande dag publicerade *Expressen* en osignerad ledare som talade om ett "epok-skifte":

Hela idén om en blågul linje och en svensk egenart, vad gäller både försvarsteknologi och ingenjörskonst, tycktes slå i backen i söndags. [...] Storföretag som Bofors, SAAB, Volvo, Asea, L M Ericson, Kockums blev synonyma med idén om det industriellt svenska, vars namn och rykte flög ärat över jorden. [...] Kalla kriget – ja, hela "efterkrigstiden" – är faktiskt till ända, och därmed den blågula neutralitetsideologins berättigande. (*Expressen* 1993b)

Med hänvisning till den svenska nationalsången betonades att romantisk nostalgi om det förflutna inte räckte för en bransch körd i botten. I sådana utsagor beskrevs både neutralitetspolitiken och de logiker den svenska försvarsindustrin hade vilat på som nationalromantiska relikier. Den vapenindustri som hade varit så central för både neutraliteten och välfärdsstatens framväxt, och därigenom för kollektiv nationell identitet under det kalla kriget, hänvisades till drömmarnas land. Internationaliseringen av industrin och internationellt samarbete gjordes till dess motsats, till framtidens melodi. Återigen ser vi hur moderniteten och tekniken, maskulint kodade dimensioner av den svenska säkerhetspolitiken och nationella identiteten under det kalla kriget, sattes i gungning.

Slutsatser och diskussion

I den här artikeln har vi undersökt hur könade hänvisningar till kroppar och känslor bidrog till att (om)förhandla könade kollektiva identiteter i debatten som

följde efter Gripen-kraschen på Långholmen 1993. Vår analys visar att kraschen utlöste kritik mot en manlig (eller kanske snarare pojkaktig) fixering vid krigsteknologi. Denna kritik byggde på, och bidrog till att återskapa, föreställningar om krigsteknologi och försvar som något maskulint kodat. Som framkommer i teoriavsnittet har feministiska teoretiker visat på sådana kopplingar mellan män, maskulinitet och försvar (Åse 2016; Young 2003; Yuval-Davis 1997). När männens militära fascination ledde fram till en misslyckad uppvisning av militär kapacitet i form av Gripen-kraschen 1993 tog dock kritikerna tillfället i akt att lyfta fram det löjväckande i det hela. I kritiken framträdde då en form av avmaskulinerings genom att förespråkarna för Jas beskrevs som "pojkar". Kvinnor, å andra sidan, kopplades implicit samman med fred, men också med att vara vuxna och ansvarstagande. I relation till pojkarnas ansvarslösa lek argumenterade kritikerna att det var upp till kvinnorna och andra vuxna att styra dem i rätt riktning. Här rymms en ambivalent version av det maskulina beskyddets logik, där mäns (och pojkars) kroppar kopplas samman med krigsteknologi och försvar och kvinnors med fred. På samma gång distanseras kvinnors och vuxnas kroppar från det som beskrivs som en barnslig fascination och sandlådelek. Vår tolkning är att mediedebatten om kraschen både återskapade kopplingar mellan män och försvar, och ifrågasatte dess samtida uttryck genom Jas. Medan Youngs (2003) version av det maskulina beskyddets logik baseras på kvinnors stöd skapas här ett kvinnligt subjekt som tar avstånd från de former denna logik hade tagit. I en vidare bemärkelse bidrar denna empiriska insikt till teorier om säkerhet och genus. Även om historiska kopplingar mellan maskulinitet och säkerhet har konstruerats i olika säkerhetspolitiska sammanhang visar vår analys att sådana kopplingar är föremål för omförhandling.

En annan tendens i källmaterialet är att försvarare av Jas å sin sida utmålad kritikerna som naiva, känslostyrda och verklighetsfrånvända, begrepp som historiskt har kopplats samman med kvinnor och feminitet (Särmä 2014). Debatten rymde allt från nedvärderande till sexualiserande beskrivningar av de kvinnor som kritiserade Jas. På samma gång rubbades sådana föreställningar genom att kvinnor målades ut som förnuftiga och männen som drivna av en dåraktig förälskelse i Jas. Dikotomier kopplade till känslor bidrog här till att skapa ambivalenta representationer av könade identiteter. Mer implicita hänvisningar till känslor handlade om nationalromantiska fantasier om Sveriges förflutna som ansågs ha störtat med Gripen i centrala Stockholm. Industrin bakom Jas, som var en bärande del av både neutraliteten och välfärdsstaten, och därigenom för kollektiv nationell identitet under det kalla kriget, hänvisades till drömmarnas land. Konflikten mellan man och maskin, där mannen beskrevs ha förlorat kontrollen över maskinen och

därmed tekniken, gjordes till ett förödmjukande inslag i kritiken. Känslor kopplade till exempelvis kollektiv skam är centrala i sådana meningsskapande logiker (Åse 2016).

De mediala skildringarna av kraschen bidrog alltså till att skapa ambivalenta bilder av män och kvinnor, maskuliniteter och femininiteter, i relation till militärindustrin och säkerhetspolitikens framtida utformning. Med en polemiserande underton kan de förstås som både uppgörelser med, och återskapare av, föreställningar om det manliga geniet och den kvinnliga åskådaren, det manliga förnuftets väktare och den känslomässiga kvinnan. Ambivalensen i representationerna förstärker intrycket av att såväl synen på försvar och säkerhet som genus var under omförhandling. Jas kunde inte avfärdas som en pojknarnas dumdristiga lek eftersom uppfinningsriktighet och äventyrlust var nödvändigt för teknisk utveckling. Män kunde vara känslolösa och leka i sandlåda, och kvinnor kunde fatta rationella beslut. Kvinnor kunde inte avskrivas som politiska aktörer i säkerhetspolitiska sammanhang, en sfär som historiskt hade dominerats av just män, och män fattade inte alltid de mest rationella beslut. Ambivalensen i sig skapade således utrymme för omförhandling av såväl säkerhetspolitiska möjlighetshorisonter som antaganden om genus.

Historiska studier säger dock inte bara något om den tid som studeras. De bidrar också till förståelsen av vår samtid. I en samtid där Sverige är i färd med att ansluta sig till Nato, och därmed sätta den sista spiken i kistan för alliansfriheten och neutralitetspolitiken, är en djupare förståelse för formativa historiska skeenden av stor betydelse. Genom Nato söker den svenska regeringen beskydd bland vad som förstås som gelikar. Historikern Frank Costigliola (1997) har visat hur Nato historiskt har liknats vid en heterosexuell kärnfamilj där USA har fungerat som beskyddare av allierade som framställs som kvinnor och/eller barn. Statsvetaren Linus Hagström (2021) har visat hur känslor och identitet bidrog till att forma den svenska Nato-debatten 2014–2018. I vår artikel har vi visat hur antaganden om genus genomsyrade, och (åter)skapades i, vad vi menar var en formativ period i relation till Nato, nämligen det tidiga 1990-talet. Det var då Sveriges relation med Nato etablerades genom undertecknandet av "Partnerskap för Fred", och det var då neutralitetspolitiken kom att utmanas genom EU-medlemskapet och ökat militärt samarbete med andra stater. Det var också då Gripen störtade under dramatiska omständigheter, och med den det som dåtidens medieprofiler benämnde som "drömmen" om Sverige.

Vad handlade då denna dröm om? Vår analys gör gällande att tilltron till den väpnade neutraliteten, och med den föreställningar om manligt beskydd, var en betydande del av denna dröm. Även om Gripen blev kvar som en central del i det svenska försvaret var mediedebatten om kraschen del av ett bre-

dare ifrågasättande av den väpnade neutralitetens förmåga att upprätthålla säkerhet. Cecilia Åse (2016) skriver om hur ubåtskrisen 1981, när en sovjetisk ubåt kränkte Sveriges territoriella gränser i en internationell kontext präglad av ökade spänningar, skapade vad hon benämner som ett genusdilemma för den väpnade neutraliteten. Mäns position som försvarare blev både ifrågasatt och försvarad, och ambivalenta representationer kring genus var en viktig del av medias skildringar av händelsen. Även om Gripen-kraschen inte var uttryck för samma sak, det var ingen yttre fiende som låg bakom kraschen den där sensommardagen, riktades återigen kritik mot grundvalar bakom det maskulina beskyddets logik. Omförhandlingen handlade alltså såväl om genus som om säkerhetspolitikens former.

Vad hände då sen? Haveriutredningen som följde efter kraschen kunde konstatera att det var stridsflygets styrsystem, inte piloten, som låg bakom haveriet (Sveriges Television 2018). Även om krav ställdes på projektets omedelbara avslut är Gripen idag en integrerad del av det svenska försvaret och i svensk vapenexport (Försvarets materielverk 2023). På samma gång präglades 1990-talet av nedskärningar i försvarssektorn. Över tid minskade Sveriges militära utgifter, från att ha utgjort 2.6% av BNP år 1990 till att år 2001 ha gått ner till 1.7% av BNP (SIPRI 2023). Efter Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina 2022 fattade regeringen beslut om att de svenska försvarsutgifterna ska öka till 2% av BNP (Landin 2022). När vi färdigställer den här artikeln, under tidig höst 2023, söker Sveriges regering garantier från kärnvapenbestyckade allierade för att säkerställa den nationella integriteten, och neutralitetspolitiken har nått sitt definitiva slut. Hur genus har omförhandlats i relation till Nato över tid är en fråga som behöver vidare feministisk belysning.

Referenser

- Agrell, Wilhelm (2010) *Fredens illusioner. Det svenska nationella försvarets nedgång och fall 1988–2009*. Stockholm: Atlantis.
- Ahmed, Sara (2004) *The cultural politics of emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Aunesluoma, Juhana och Rainio-Niemi, Johanna (2016) Neutrality as Identity? Finland's Quest for Security in the Cold War. *Journal of Cold War Studies* 18(4): 51–78.
- Bengtsson, Mattias (1993) Vem vet när Gripfen behövs. *Svenska Dagbladet* 11 augusti 1993.
- Bjereld, Ulf, Johansson, Alf W. och Molin, Karl (2008) *Sveriges säkerhet och världens fred: svensk utrikespolitik under kalla kriget*. Stockholm: Santérus.
- Björnör-Carlsson, Ann-Cathrine (1993) Glöm inte bort att vi bara är människor. *Aftonbladet* 24 augusti 1993.
- Brink, Bosse (1993) Mirakel att ingen dödades. *Dagens Nyheter* 9 augusti 1993.
- Cohn, Carol (1993) War, Wimps, and Women: Talking Gender and Thinking War. Cooke Miriam G. och Wollacott, Angela (red) *Gendering War Talk*. Princeton: Princeton University Press: 227–246.
- Costigliola, Frank (1997) The Nuclear Family: Tropes of Gender and Pathology in the Western Alliance. *Diplomatic History* 21(2): 163–183.
- Cronqvist, Marie (2012) Survival in the Welfare Cocoon. The Culture of Civil Defense in Cold War Sweden. Vowinckel, Annette, Payk, Marcus M. och Lindenberger, Thomas (red) *Cold war cultures: perspectives on Eastern and Western European societies*. New York: Berghahn Books: 191–210.
- Dagens Nyheter (1993a) Bara 30 meter från en katastrof. *Dagens Nyheter* 9 augusti 1993.
- Dagens Nyheter (1993b) Jas måste stoppas. *Dagens Nyheter* 9 augusti 1993.
- de los Reyes, Paulina (2000) Folkhemmets paradoxer. Genus och etnicitet i den svenska modellen. *Tidskrift för genusvetenskap* 21(2): 27–47.
- de los Reyes, Paulina (2013) Bortom nationen? Det globala rummets ojämlika geografier. de los Reyes, Paulina, Eduards, Maud och Sundevall, Fia (red) *Internationella relationer. Könskritiska perspektiv*. Stockholm: Liber: 67–83.
- Eduards, Maud (2007) *Kroppspolitik. Om moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas.
- Egnell, Robert, Hojem, Petter och Berts, Hannes (2014) *Gender, military effectiveness, and organizational change: The Swedish model*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Engelbrekt, Kjell, Holmberg, Arita och Ångström, Jan (red) (2015) *Svensk säkerhetspolitik i Europa och världen*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Enloe, Cynthia H. (1989) *Bananas, beaches and bases: Making feminist sense of international politics*. London: Pandora.
- Fox, Mary Frank, Johnson, Deborah G. och Rosser, Sue V. (red) (2006) *Women, Gender, and Technology*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Fukuyama, Francis (1992) *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Expressen (1993a) Allt fler svenskar vill behålla Jas. *Expressen* 14 augusti 1993.
- Expressen (1993b) En epok går i graven. *Expressen* 10 augusti 1993.
- Försvarets materielverk (2023) *Jas 39 Gripfen* <https://www.fmv.se/projekt/jas-39-gripen/>

- Goldman, Kjell (1991) The Swedish Model of Security Policy. *West European Politics* 14(3): 122-132.
- Gummesson, Maria (1993a) Sluta fjolla dig ministern! *Dagens Nyheter* 14 augusti 1993.
- Gummesson, Maria (1993b) Manneken Jas. *Expressen* 23 augusti 1993.
- Hagström, Linus (2021) Text and body in the Swedish NATO debate. *Cooperation and Conflict* 56 (29): 141-162.
- Hatje, Ann-Katrin (2009) *Svensk välfärd, genus och social rationalism under 1900-talet: mikro- och makroperspektiv på offentlig sektor, den svenska modellen och kvinnors politiska agerande*. Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.
- Hill Collins, Patricia (1998) It's All in the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation. *Hypatia* 13(3): 62-82.
- Hirdman, Yvonne (1989) *Att lägga livet tillrätta: studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlsson.
- Henschen, Kristina (1993) Jag höll på att få Jas i huvudet. *Aftonbladet* 18 augusti 1993.
- Holmström, Mikael (2011) *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser*. Stockholm: Atlantis.
- Hutchison, Emma och Bleiker, Roland (2014) Theorizing emotions in world politics. *International Theory* 6(3): 491-594.
- Hutchison, Emma (2010) Trauma and the politics of emotions: constituting identity, security and community after the Bali bombing. *International Relations* 24(1): 65-86.
- Jeziarska, Katarzyna och Towns, Ann (2018) Taming feminism? The place of gender equality in the 'Progressive Sweden' brand. *Place Branding and Public Diplomacy* 14(1): 55-63.
- Johansson, Ola (1993) Förhastat säga nej till Jas. *Aftonbladet* 11 augusti 1993.
- Karlsson, Annika (1993) En chockad huvudstad. *Dagens Nyheter* 9 augusti 1993.
- Karsh, Efraim (1988) *Neutrality and small states*. London: Routledge.
- Koselleck, Reinhart (1985) *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Cambridge: the MIT Press.
- Kronsell, Annika (2012) *Gender, Sex and the Postnational Defense. Militarism and Peacekeeping*. New York: Oxford University Press.
- Kronvall, Olof och Petersson, Magnus (2005) *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1991*. Stockholm: Santérus.
- Kratz, Anita (1993) Rehn är inte skadeglad *Svenska Dagbladet* 10 augusti 1993.
- Landin, Maja (2022) Det militära försvarsanslaget ska öka till 2% av BNP. *Svenska Freds och Skiljedomsföreningen* <https://www.svenskafreds.se/upptack/forsvars-och-sakerhetspolitik/okade-forsvarsanslag-2procent/>.
- Lindström, Sigvard (1993) Kan vi lita på Jas? *Aftonbladet* 25 augusti 1993.
- Lundin, Per och Stenlås, Niklas (2010) Technology, State Initiative and National Myths in Cold War Sweden. An introduction. Lundin, Per, Stenlås, Niklas och Gribbe, Johan (red) *Science for Welfare and Warfare. Technology and State Initiative in Cold War Sweden*. Sagamore Beach, MA: Science History Publications/USA.
- Malmén, Stina (2019) *I företagshistoriens marginaler. Familj, fostran och fortlevnad i sekelskiftets dynastier*. Avhandling. Stockholm: Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer, Stockholms universitet.

- Nagel, Joane (1998) Masculinity and nationalism, Gender and sexuality in the making of nations. *Ethnic and Racial Studies* 21 (2): 242-269.
- Mellin, Lena (1993) Nu startar den stora Jas-striden. *Aftonbladet* 10 augusti 1993.
- Michélsen, Thomas (1993) Planet lydte inte piloten. Förhören med Lars Rådeström tyder på fel i styrsystemet. *Dagens Nyheter* 11 augusti 1993.
- Nilson, Ulf (1993) Expressens Ulf Nilson om drömmen som kraschade. *Expressen* 9 augusti 1993.
- Nunn, Heather (2003) *Thatcher, politics and fantasy: the political culture of gender and nation*. London: Larence & Wishart.
- Ronge, Paul (1993) De kan stoppa Jas-projektet. *Expressen* 9 augusti 1993.
- Rosengren, Emma (2020) *Gendering nuclear disarmament: identity and disarmament in Sweden during the Cold War*. Avhandling. Stockholm: Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer, Stockholms universitet.
- Rosengren, Emma (2022) Gendering Sweden's nuclear renunciation: a historical analysis. *International Affairs* 98(4): 1231-1248.
- Sainsbury, Diane (1996) *Gender, equality, and welfare states*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scott, Joan Wallach (1988) *Gender and the politics of history*. New York: Columbia Univ. Press.
- Sjöberg, Laura (red) (2010) *Gender and international security: feminist perspectives*. London: Routledge.
- Sjöberg, Maria (2018) Textanalys. Gustavsson, Martin och Svanström, Yvonne (red) *Metod: guide för historiska studier*. Lund: Studentlitteratur: 69-97.
- Stanfors, Maria (2017) *Mellan arbete och familj: ett dilemma för kvinnor i 1900-talets Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Stenlås, Niklas (2008) *Technology, National identity and the State. Rise and Decline of a Small State's Military-Industrial Complex*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier arbetsrapport 2008:7.
- Stenlås, Niklas (2010) Military Technology, National Identity and the State. The Rise and Decline of a Small State's Military-Industrial Complex. Lundin, Per, Stenlås, Niklas, och Gribbe, Johan (red) *Science for Welfare and Warfare. Technology and State Initiative in Cold War Sweden*. Sagamore Beach: Science History Publications.
- Sundelius, Bengt (1990) Sweden: Secure Neutrality. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 512(1): 116-124.
- Svedberg, Erica och Kronsell, Annika (2002) Plikten att försvara Sverige. Maskulinitet, femininitet och värnplikt. *Tidskrift för politisk filosofi* 1(1): 18-38.
- Swartz, Oscar (1993) Mannen är uppfinningarnas moder. *Expressen* 20 augusti 1993.
- Särmä, Saara (2014) *Junk Feminism and Nuclear Wannabees. Collaging Parodies of Iran and North Korea*. Avhandling. Tampere: Kansainvälinen politiikka: Tampere University Press.
- Sovinnainen, Weikko (1993) Gå på charmoffensiv. *Expressen* 28 augusti 1993.
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). *Military Expenditure Database*. <https://www.sipri.org/databases/milex>
- Svenska Dagbladet (1993) Jas är pojknarnas julafton. *Svenska Dagbladet* 10 augusti 1993.
- Sveriges Television (2018) 25 år sedan Jas-kraschen i Stockholm. *Sveriges Television* 21 augusti 2018.

- Wajcman, Judy (2004) *TechnoFeminism*. Cambridge: Polity Press.
- Wernström, Lars (1993) Sanslös hysteri. *Dagens Nyheter* 11 augusti 1993.
- Wibben, Annik T.R. (2011). *Feminist security studies: a narrative approach*. London: Routledge.
- Wilcox, Lauren (2009) Gendering the Cult of the Offensive. *Security Studies* 18(2): 214–240.
- Young, Iris Marion (2003) The Logic of Masculinist Protection: Reflections on the Current Security State. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 29(1): 1–25.
- Yuval-Davis, Nira (1997) Women, Citizenship and Difference. *Feminist Review* 57: 4–27.
- Zalewski, Marysia och Parpart, Jane (1998) *The man question in International relations*. London: Routledge.
- Åse, Cecilia (2016) Ship of Shame: Gender and Nation in Narratives of the 1981 Soviet Submarine Crisis in Sweden. *Journal of Cold War Studies* 18(1): 112–132.
- Åse, Cecilia och Wendt, Maria (red) (2019) *Gendering military sacrifice: a feminist comparative analysis*. London: Routledge.

Nyckelord

Genus, känslor, Jas, neutralitet, säkerhet

Stina Malmén

Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer
Stockholms universitet
stina.malmén@ekohist.su.se

Emma Rosengren

Programmet för global politik och säkerhet
Utrikespolitiska institutet
emma.rosengren@ui.se